

שפל וגאות

מה זה בעצם, גאווה ?
מותר לי להרגיש טוב עם עצמי ? חובה ? על מה, אם בכלל ?

צופיה גבאי ותהילה דואר

"מה אנוש כי תזכרנו, ובן אדם כי תפקדנו,
ותחסרהו מעט מאלוקים
וכבוד והדר תעטרהו..."

ענוה מול גאוה בעבודת ה'

"כי לא מרובכם מכל העמים חשק ה' בכם ויבחר בכם, כי אתם המעט מכל העמים"
 "א"ל הקב"ה, בני, אני חושק בכם, שאפילו שאני משפיע עליכם גדולה אתם ממעטים עצמכם לפני".

"ממעטים עצמכם לפני" - למה הכוונה? מהי התכונה הזו, שהקב"ה מעיד שעם ישראל ניהן בה?
 שבורא העולם חושק בנו בגללה?
 מה המקום של המיעוט הזה, מול השקפת העולם שלנו, שמחזקת את ההכרה במעלות וביכולות?
 האם אמנם ישנם חלקים באדם שבהם ראוי להתגאות?

מבאר זאת הרמח"ל במסילת ישרים:
 הוא בונה את הפתיחה לשער הענוה בצורה כזו, של תיאור לדבר שאדם נוטה להתגאות בו, ודיוק של
 הסתכלות נכונה, למה הסתכלות כזו היא עקומה, ומה אומר השכל הישר.
 מתחיל בחכמה –

"הנה החכמה, היא המביאה יותר את האדם לידי התנשאות וגאוה, לפי שהיא כבר נעלה באדם
 עצמו, בחלק הנכבד שלו, דהיינו השכל"..."
 ומדייק ומסביר למה אין לאדם מה לחוש גאוה בעצמו על הדבר –
 "והנה אין לך חכם שלא יטעה, ושלא יצטרך ללמוד מדברי חבריו, ופעמים רבות אפילו מדברי
 תלמידיו, אם כן איך איפה יתנשא בחכמתו?"
 ונותן דוגמא על עשירות, ועל גבורה – שבהם פשוט יותר שזו מתנת שמיים ומעטפת לאדם עצמו, "ואם
 עשיר הוא ישמח בחלקו, ואם גיבור הוא לעזור לכושלים ולהציל לעשוקים"
 כל המעלות האלו הן בדומה למשרתי הבית - "שכל אחד ממונה על דבר מה וראוי לו לעמוד
 במשמרתו לפי פקודתו".

כל המעלות שהן מתנות שמיים, כמו אלו שפרט כאן הרמח"ל, מובן כעת שאין מה להתגאות בהן, אבל
 מה עם המעלות הרוחניות שהשיג?

נותן הרמח"ל דוגמאות לאנשי מעלה בעם ישראל שידועים בענוותנותם, ומסביר איך לא גבה ליבם
 במעלות העצומות שהגיעו אליהם עבודת ה':

"וכן אמרו עוד¹ "לא מרובכם מכל העמים"², א"ל הקב"ה, בני, אני חושק בכם, שאפילו שאני
 משפיע עליכם גדולה אתם ממעטים עצמכם לפני. נתתי גדולה לאברהם אמר³ "ואנכי עפר ואפר",
 נתתי גדולה למשה ואהרן אמרו⁴ "ונחנו מה". נתתי גדולה לדוד אמר⁵ "ואנכי תולעת ולא איש".

וכל זה ממה שאין הלב הישר מניח עצמו להתפתות משום מעלה אשר יבאהו, בידעו באמת שכבר
 לא מפני זה יוצא מידי שפלותו, מצד החסרונות האחרות שאי אפשר שלא יהיו בו. ועוד שאפילו
 באותם [המצות] המעלות עצמם שהשיג, לא הגיע ודאי לתכלית האחרון"

¹ חולין פ"ט א'

² דברים ז' י"ז

³ בראשית י"ח כ"ז

⁴ שמות ט"ז ז'

⁵ תהילים כ"ב ז'

"אין הלב הישר" - של אותם ענקי רוח - "מניח עצמו להתפתות משום מעלה אשר יבואהו, בידעו באמת שכבר לא מפני זה יוצא מפני שפלותו" - העובדה שקיימות מעלות לא גורמת לו להתגאות, "מצד החסרונות האחרות שאי אפשר שלא יהיו בו, "וגם כי "ועוד שאפילו באותם המצוות עצמם שהשיג, לא הגיע ודאי לתכלית האחרון" - בתוך ההתקדמויות עצמן הוא עוד לא השיג מספיק. ממילא, יוצא שאין לאדם להתגאות גם לא בעבודת ה' שלו. אבל בעבודת ה', בשונה מחכמה, גבורה ועושר, הרמח"ל כותב שלמרות המעלות הקיימות אין לאדם מה להתגאות, הדיוק של הרמח"ל כאן לא מבטל את המעלות שאדם השיג, אלא שם אותן בפרופורציה אל מול שפלותו ומה שהוא עוד חייב לעשות.

נשאל - והרי כשאמר אברהם אבינו "ואנוכי עפר ואפר", הוא לא התכוון לפרוש המילולי של הדברים? האם ניתן למצוא כאן איזושהי מעלה או טובה שהוא החזיק לעצמו, אם אכן הרמח"ל מתכוון להותיר את מעלות האדם על כן?

אז אמנם - אנחנו יודעים שאברהם אבינו כונה "אברהם העברי" כיוון שכל העולם מעבר אחד והוא מהעבר השני.⁶ וכשהציץ על א"א בעל הבירה הוא ידע שהוא הנביא היחידי, ושמוטלת עליו שליחות גדולה של פרסום שם ה' בעולם, הוא התאמץ בכל מאדו לקיים את התפקיד הזה. האם יתכן שהוא לא ידע שה' נתן לו כוחות ויכולות לבצע אותו? שהוא חשב שהוא עפר ואפר, חסר משמעות כמו גרגר אבק, נטול יכולת? אם היה חושב כך, איך יכול היה לעמוד בנסיונות העצומים? אלא, ההרגשה שלו לעומת הבורא, ככל שהתעצמה ההכרה שלו במציאות ה' היא "ואנוכי עפר ואפר". ככל שאדם עולה בדרגה, מתעצמת לו ההרגשה של גדלות ה', והוא מכיר בקטנותו - כמה הוא עוד חסר. אומר הארחות צדיקים דבר נוסף: "ומה היא הענווה? היא הכנעה ושפלות הנפש, וחושב עצמו כאין, והאדם חייב בה בכל עת ובכל זמן להיות נבזה בעיניו ושפל רוח ורך לבב ורוח נשברה."⁷ ומהי הכוונה - לחשוב עצמו כאין, האם הכוונה היא לא לתת ערך למעשיו הטובים? "...שורש הענווה - שיחשוב בעצמו בעוד שהוא שלו ושקט, בריא ועשיר, אשר הבורא ברוך הוא היטיב עמו טובה, ושהוא אינו ראוי לה, ושיחשב גדולת האל ורוממות תפארתו, ויחשב, מי אני?

⁶ בראשית רבה מ"ב ח'
⁷ ארחות צדיקים שער הענווה

הלא אני בריה שפלה מאד, ואני בעולם השפל והכלה. ויחשב, כל מעשים טובים שאוכל לעשות אינם כי אם טיפה מן הים נגד מה שאני חייב לעשות.⁸

עליו לזכור את הזכות שהוא זוכה לה כשהוא עושה את רצון ה', מצד גדלות הבורא, ומצד שפלות האדם, וגם את החובה המוטלת עליו לעומת מה שעשה, וממילא לא יתגאה במעשיו הטובים, לא מצד שהם אינם או שאין בהם ערך.

וכותב גם הרמח"ל בהמשך על שפלות האדם - שהוא מביא את האדם לענווה:

"ועוד אפילו לא יהיה בו חסרון אחר אלא היותו בשר ודם ילוד אישה, די לו זה והותר לפחיתות וגריעות, עד שלא יאות לו ההנשא כלל. כי הרי כל מעלה שהוא משיג, אינו אלא חסד אל עליו שרוצה לחון אותו, עם היותו מצד טבעו וחומריותו שפל ונבזה עד מאד. על כן אין לו אלא להודות למי שחננו וליכנע תמיד יותר."

הוא מדבר כאן על הזכות של אדם, קרוץ חומר, ילוד אישה, לעבוד את ה', שזו מעלה עצומה שאי אפשר להבין אותה, ו-"כל מעלה שהוא משיג, אינו אלא חסד אל עליו שרוצה לחון אותו"-הקב"ה רוצה אותנו וזה כל כך מרגש ועצום, שאין כאן מקום הרגשה עצמית בכלל, רק ליראה והתרגשות גדולה.

כותב ברב חיים קוק בקונטרסו:

"אבל כשקם אדם בבוקר מתוך מחשבה על מציאותו, וכבר במילותיו הראשונות ביום, אומר - מתוך ידיעת הנאמר - 'מודה אני' הקטן האפסי באמת, 'לפניך מלך חי וקיים', אני בכל קטנותי, זוכה אני להודות לפני מלכו של עולם, הכל יכול, שלגדולתו אין חקר, אלו הם חיי רוגע, חיי הנאה וקרבה לבורא יתברך, הרי מיד יתפעל משמחה עצומה זו, דוקא מתוך אפסיותו"⁹

"כי אם בזאת יתהלל המתהלל, השכל וידוע אותי" - הרי ככל שאתה משכיל ויודע את הקב"ה יותר, אתה יודע כמה אתה קטן, מה המקום כאן להתהלל?

אלא, שאתה לא מתהלל בעצמך, אתה מתהלל בזכות העצומה שלך לשרת אותו ולהתהלך לפניו. זו לא גאווה עצמית, זו גאווה בה'.

וככל שאתה משיג יותר את ידיעת ה', אתה מבין יותר את גדלותו, קולט איזו עוצמה מחיה אותך בכל רגע ורגע, ויש לך יותר במה להרגיש חוזק ובטחון.

וההרגשה הזו היא העוצמה הכי גדולה, לזכות ל-"ה' עוזי ומגיני, בו בטח ליבי ונעזרתי, ויעלוז ליבי ומשירי אהודני"¹⁰.

זה מגיע עם ביטול גמור של העצמי, שמפנה מקום לביטחון ולגאווה בו.

⁸ שם
קונטרס הרב חיים קוק ⁹
¹⁰ תהילים כ"ח ז'

ודוגמא ניצחת לכך היא השיטה הנובהרדוקאית, היכולת להוריד מעצמי כל תחושה של בושה מאחרים, כי אני לא כלום.

וכל זה בלי מחשבה לרגע של חשיבות עצמית.

מידת האמיצות שלהם, הביטחון, והמקור ממנו הם שאבו את הכוח לתחזק את לימוד התורה במחותרת היה מכוח זה שאין להם מצד עצמם מאומה והקב"ה מוליך אותם, בצורה מוחלטת.

אז אמנם, אכן אין מקום לגאווה במעשים הטובים, אבל באיזו צורה ראוי שנחזק אצלינו את הענוה מבין הסיבות לענוה שנתנו הרמח"ל והאורחות צדיקים?

הרב אליהו לופיאן אמר שהיום ופעם העבודה על הענוה היא שונה.

פעם אנשים היו מסתובבים מלאים בעצמם, לא משהו שאנחנו מכירים, משהו ברמה אחרת לגמרי.

מאז אחרי השואה או זמן אחר באותו תקופה, פחות או יותר- הדברים השתנו.

עכשיו, נשאל: אז מה, זה לא נכון יותר? הרמח"ל והאורחות צדיקים טועים?

אז נשאל שאלה כנגד: בספר אורחות צדיקים יש הרבה פרקים- שער הענוה, שער הרחמנות, שער הקמצנות, שער האכזריות...

נניח שיש אדם נדיב וגאוותן שיקרא את שער הקמצנות. על שער הענוה הוא ידלג משום מה, אבל שער הקמצנות ממש יעניין אותו.

התוצאה תהיה אדם גאוותן עוד יותר. הוא הרי פרפקט, תומך בעניים, בקיצור- ממלא את כל הסעיפים.

ועכשיו, באמת- האם מה שכתוב בשער הקמצנות זה שקר? זה שטויות? זה כבר לא רלוונטי?

והתשובה היא שמידות הן כמו מחלות, וכל חולה צריך לקחת תרופה אחרת.

עבור אנשים גאים בדורינו ללמוד את דרך הענוה של הרמח"ל ולנסות לנהוג כמוה- היא כמו שרחמן

ילמד על קמצנות שהיא לא קשורה אליו. האמת נשארה אמת, אבל בעבודת המידות לכל אדם יש

מחלות אחרות- ותרופות אחרות.

גם אם תרופה נשארת במפעל כי המגיפה נעלמה מן העולם - התרופה עדיין אמיתית, עובדת

ומוצלחת- רק שאין מי שצריך אותה.

כמו שר' אליהו לופיאן כותב, העבודה על הענוה בדור שלנו היא שונה. יותר התמקדות ב - "גדולת

האל ורוממות תפארתו", ופחות ב - "הלא אני בריה שפלה מאד", אפילו שברור ששניהם אמת

מוחלטת...

והסיבה לכך היא כיוון שהעולם שונה, ולא התורה חלילה.

העבודה שלנו היא לאזן את המידה הזו, והעובדה שהדור שלנו הוא באמת נמוך מאוד ואנשים נוטים

לשיפלות יתרה, גורמת לנו להגיע לאיזון מהכיוון ההפוך.

אבל צריך לזכור שהתורה לא משתנה, אלא העבודה משתנה.

כמו שכתב בהקדמה לארחות צדיקים על האיזון הנדרש:

הוא משווה את תערובת המידות של האדם לתבשיל שיש לשים בו במידה מכל רכיב, "אם ימעט הבשר-יהיה רזה, אם ירבה מלח-לא יהיה נאכל מחמת מלחו, וכן כלם" וכותב לסיכום- "יש מידות שצריך ליקח מהן מרובה כגון הענווה והבושת ודומיהן, ויש מידות שצריך ליקח מהן מעט, כגון הגאווה והעזות והאכזריות, לכן בהיות האדם שוקל בפלס המאזנים ליקח מכל מידה שעורה, לא יפחת ולא יוסיף, בזה יגיע לתכלית הטובה"¹¹ - "לכל דבר יש מקום, ואנחנו עובדים על האיזון, גם אם מעט וגם אם הרבה, יש לזה משבצת.

לעומת הרמח"ל והארחות צדיקים, שמבארים שהמעלות וההשגות ישנן, אבל מטעמים שונים הן לא אמורות להביא לגאווה, רבי אברהם בן הרמב"ם, כותב בספרו "המספיק לעובדי ה'" "דבר תמוה לכאורה:

"ואמרו חכמים כי הגאווה והאהבה העצמית מקורן בכך שהכח השכלי באדם רואה עצמו נעלה מכפי שהוא באמת. ומכאן מתבקשת הגדרת הענוה, הפוכה של הגאווה, שמקורה בראית הכח השכלי את עצמו פחות מכפי שהוא באמת..."¹²

כיצד ניתן להבין זאת?

אפשר להבין שמה שנעשה אינו מספק, או שהאדם זוכה לעבוד את ה' מצד גדלות ה' ושפלותו הוא, אבל איך אפשר לומר שאדם צריך להעריך את עצמו פחות מערכו? מאיזה טעם? מלבד זאת, איך אפשר טכנית לבצע זאת, אם על מנת להעריך את עצמו פחות משוויו עליו לדעת את שוויו?

בעצם השאלה הזו היא רק דמגוגיה 😊

כי כשאדם מתגאה, וכדברי ה"מספיק" מעריך את עצמו יותר מכפי שהוא באמת, אתה יודע שהגאווה שלו היא בדיוק בהערכה העצמית המופרזת הזו, הוא מעריך את עצמו באמת, יותר מכפי שהוא באמת!

כלומר, אין אמת מקודשת בהערכה שלנו את עצמינו.

ובגאווה, כמו בניסיון לאמוד את ערכינו כדי לעשות כעצת ה"מספיק", אנחנו אמורים להעריך את עצמינו בצורה קצת שונה מהמציאות.

כמו שכשאני רעב ואתה רעב, אני לא יכול לתפוס את הרעב שלך כמו שאני תופס את הרעב שלי, כי כאן מדובר בי.

ולכן עלינו לדעת שכנראה אנחנו מגזימים בהערכתנו העצמית, כך רווח אצל בני אנוש.

¹¹ ארחות צדיקים הקדמה
¹² פרק הענוה ד"ה והענוה הפנימית

וממילא להעריך את עצמנו פחות מכפי שאנחנו באמת, כלומר פחות מההערכה שמעריך האדם הממוצע את עצמו, ואז ההערכה תהיה מדויקת.

ומוסיף על כך הרמב"ם וכותב שההבדל בין הצדיק לחסיד הוא שהצדיק מגיע לדרך האמצע של המידה, והחסיד מטה מעט, לאיזה כיוון? לכיוון שהוא חושש אליו, אם הוא חושש שהוא מסוגף מדי, לכיוון ההררחה, ואם הוא חושש שהוא מקל עם עצמו, לכיוון הסיגוף, והכוונה היא לדייק! וכיון, שאדם נוטה להעריך את עצמו מעט יותר משוויו, הרי מן הראוי לו להעריך עצמו מעט פחות, ואז, ידע את ערכו האמיתי.

לאור הדברים של הרמח"ל והאורחות צדיקים, האם ישנו הבדל בהרגשת הגאווה כלפי מתנות השמיים וכלפי עבודת ה' של האדם?

הרי באמת עם אותם מעשים טובים נשמתו עולה למעלה, כמו שכתוב: "בשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד"¹³, "אולי יש להפריד בין שני החלקים?

אלא, שבתחושת הגאווה של האדם אין באמת חלוקה או רציונליות. בסוף, התחושה של הגאווה העצמית היא לא מופרדת, כשאני נראה/מתנהג כאדם בעל גאווה, אני לא מתייחס לנקודה מסוימת בתוך עצמי ובוחר להיות גאה בה, כי החלטתי שעלי לעשות כן. ואומר הרמח"ל: "הענוה במחשבה היא שיתבונן האדם ויתאמת אצלו אשר אין התהילה והכבוד ראויים לו, כל שכן ההתנשא על בני מינו" התחושה של הגאווה היא תחושה כללית, שמגיע לי כבוד, שאני יותר מאחרים. והיא לא באמת לוגית או יושבת על נתונים מדויקים שכשתשאל בן אדם גאה למה הוא גאה הוא יתן לך תשובה רהוטה. והוא בטח לא יכול לענות: אני גאה בגלל שאני צדיק... בקיצור, אי אפשר להפריד את הגאווה לשני חלקים, לחלק של מתנות השמיים ולחלק של העבודה העצמית, ידיעת ה' וכו'.

אז אמנם אין מקום להפריד, או לחוש גאווה רק כלפי המעשים הטובים, אבל, האם יתכן בכלל להגיע לגאווה מגונה תוך כדי עבודת ה'?

מסופר על חסיד אחד ששכב על ערש דווי, והגיעו אליו תלמידיו ושאלו אותו כיצד הגיע לכזו מדרגה, חשבו שזו שעת כושר. חשב החסיד, שזו תחבולה של היצר, לגרום לו להתגאות, ושתק, ולא ענה להם. אבל באמת, מה החסיד הרגיש באותו רגע? הוא הרגיש כל כך נעלה ומורס מעם, וזו היתה בדיוק התחבולה של היצר עליו, שלא יענה לתלמידיו ובכך יגיע לפני מיתתו לגאווה מגונה.

¹³ משנה אבות ו' ט'

ההתנהגות מול התחושות האלו - של איך אני אמור להרגיש עם עצמי עכשיו, הן בכלל לא הצורה שבה אדם אמור לעבוד את ה'. הוא צריך רק להתבטל מולו ולחשוב - מה רצון ה' ממני עכשיו, "לעשות רצונך אלוקי חפצתי"¹⁴, בלי הרבה להסתבך ולשאול. בזה טעה החסיד, תלמידיו רצו ללמוד ממנו דרך ומוסר, הוא החל לחשב חשבונות במקום לענות בפשטות, על מנת להוסיף ליראת השמיים של תלמידיו. נצייר לעצמנו: אם הרב אלישיב היה קורא לאברך לבוא ללמוד איתו חברותא, או להתייעץ איתו, ובשעה שהוא שווה אצלו יחשוב כל הזמן על הכבוד שבדבר, ואיך יספר את הדבר לאשתו ולכל אוהביו, הרי שהצורה שבה ייעץ/ילמד עם הרב, תהיה בצורה מאד לא ממוקדת, בצורה עקומה.

וגם לצד ההפוך, בהפטר ויקרא קוראים את חטאו של שאול, שלא הרג את אגג, והוא מתנצל לפני שמואל ואומר לו, "חמל העם", "יראתי את העם"¹⁵, והיו לו עוד חישובי חשבונות למה עשה כך ולא אחרת, ושמואל מוכיח אותו בתוכחה מדויקת "הלא אם קטון אתה בעיניך, והלא ראש שבטי ישראל אתה"¹⁶, הקב"ה שם אותך בתפקיד של מלך על ישראל, תתמקד בו, תענה על הציפיות שנדרשו ממך, בלי קשר לענווה וגאווה, שים לב מה הקב"ה רוצה ממך עכשיו, בהתאם למי שאתה, לתפקיד שלך והיכולות שלך.

אז זאת התחושה מול הקב"ה, התמקדות ברצון ה' בלי לחשוב על המעמד שלי, מה אמורה להיות התחושה בענווה מול אדם אחר?

נותן הרמב"ן באיגרתו עצה טובה, ומוכיח איך האנשים המקובלים בחברה הגיעו לאן שהגיעו, הוא טוען, איך במקום של בן אדם לחברו, כדאי תמיד לחפש מה יש לבן אדם השני לתרום לי, ולא איך אני יותר ממנו, פשוט, כי טכנית, קשר בנוי על נתינה וקבלה, ששנינו נתרמים מהקשר הזה, ואם אני לא מנסה לחפש במה השני יכול להשלים לי את מה שאני חסר, אז איך אני מתקדם? איך אני נתרם?

מלבד זה שבן אדם שמעצים את היכולות של זולתו, אפילו בעיני עצמו, זה כל כך בולט, ברמה שהאדם השני מרגיש רצון להתקרב לאדם הזה, מרגיש מוערך ומכובד, הרמב"ן אומר, תחפש, אפילו אם נראה לך שזה לא הגיוני - משהו שהשני בו יותר ממך. כי אחרת, אין לך דרך לתקשר איתו נכון! ולא כדאי לך להישאר במקום הזה.

¹⁴ תהילים מ' ט'

¹⁵ שמואל א' ט"ו כ"ד

¹⁶ שמואל א' ט"ו י"ז

בעצם, מתי יוכל האדם לדעת שהשיג את מידת הענווה בשלמותה כשעצם ההצהרה הזאת נוגדת את העובדה שהשיג אותה?

ענווה, היא בעצם התמקדות מדויקת שמביאה להתבטלות. בן אדם חכם שמתמקד בעובדה שהוא חכם הופך לגאווה, אפילו שהעובדה הזו נכונה בהחלט. לעומת זאת ההתמקדות בגדולת השם יתברך, בתפקיד המצופה ממנו, חובתו בעולמו - הוא מבין מה הפרופורציה הנכונה ומה המקום האמיתי של החכמה שלו במערך הכוחות הזה, וממילא הוא יגיע לענווה. כך גם לגבי השאלה הזו - אדם ענו לא אמור להתמקד במה שהוא הצליח להשיג, וייתכן בהחלט שהצליח, אלא במה שהוא מחוייב, במתנות שאותם קיבל והכי פחות - בו עצמו. הצהרת ענווה מוכיחה, בעצם, התמקדות ב'אני' ופרופורציות לא מדויקות, ולכן פעמים רבות היא עצמה סותרת ענווה. אם כי, לא בהכרח תמיד. כאשר היא באה ממקום נכון, היא עצמה שיא הענווה, בדיוק כפי שמשא רבינו העיד על עצמו שהוא ענו מכל אדם...

תשובה מזווית שונה נביא בהתבוננות על פרק קל"א בתהילים:
 "שיר המעלות לדוד, ה' לא גבה ליבי ולא רמו עיני, ולא הלכתי בגדולות ובנפלאות ממני..."
 דוד המלך מעיד על עצמו - לא גבה ליבי, לא הייתי גאה.
 איך הוא יכול להוכיח זאת?
 ועוד אחרי שהעיד על עצמו שהוא מחזיק במעלה הנכבדה הזו?
 "אם לא שויתי ודוממתי נפשי, כגמול עלי אמו, כגמול עלי נפשי"
 אם לא, כלומר-אלא.
 לא גבה ליבי ולא רמו עיני, אלא - שויתי ודוממתי נפשי.
 ענוה היא הידיעה שהכוח שלי בא מאת ה', וממילא בטחון בה' נסך בעצמות.
 אני יכול להוכיח לכם שאני עניו, הנה - אני כגמול עלי אמו, אני בטוח בה'.
 האסמכתא שלו לענוותנותו היא דרך האמירה-הנה התוצאה של הענווה שלי, הביטחון!
 ואז ההמלצה-"יחל ישראל אל ה' מעתה ועד עולם..."
 כי ענווה וביטחון, הולכים יחד!
 (והזכרנו את העניין למעלה כשהזכרנו את נובהרדוק).
 אז אם הכשרונות שלי הם לא אני, וגם העבודת ה' שלי כל כך חסירה, מי אני בכלל, מה השווי שלי בעולם?

הגמרא אומרת - "בכל יום ויום של אדם מתגבר עליו ואלמלא הקב"ה עוזרו אינו יכול לז" - "הרע יותר חזק מהכוח של הטוב - מתי? כשמדובר בכוחות של גוף, ואם בן אדם תופס את עצמו

¹⁷ קידושין ל' ב'

ככוחות הגוף שלו, בודאי שהרע ינצח, ואם הטוב ינצח זה מכוח הגאווה ולא מכוח הטהרה והקדושה¹⁸.

התפיסה הנכונה של האדם כלפי העצמו שלו היא באמת הנשמה, הכח הרוחני האלוקי. ומביא זאת רבי חיים ויטאל על הפסוק "על בשר אדם לא ייסך ובמתכנתו לא תעשו כמהו קדש הוא קדש יהיה לכם"¹⁹.

הבשר-הוא של האדם, הבשר אינו האדם!

מה הוא אם כן האדם, שלו שייך הבשר?

הכוחות הגשמיים שלו, אם יזוהו אצלו כאני בעצמי, יחלישו אותו בסופו של דבר, ולמה? כי אם הוא מחוסר מעלות, או אפילו רק תופס את עצמו כך ברגע של חולשה, הרי שאין לו משען ומנוחה לעצמו, כי אין מה שינחם אותו, אין לו ערך...

ואם העבודה העצמית היא האני בעצמי שלו, מה יעשה ברגעים של כישלון, ומה יעשה יהודי רחוק, מאד מאד?

הרי אם הוא נכשל בהתקדמותו הרוחנית, אז לכאורה הרי לו שום זכות קיום.

אבל אם הוא בעצמו זה הכח הרוחני האלוקי-הנשמה, שהיא בעצם ערוץ הקשר בין האדם החומרי והשפל לבין הדיבור האלוקי. והיא המציאות הרוחנית בתוכו, משכן השכינה. שהערך שלה לא ניתן לשינוי.

הרי שכוחות הגוף הם ודאי טפלים לנשמה-והם לא הבן אדם בעצמו. העבודה העצמית של האדם היא עידון התכונות הגופיות שלו, על מנת שהנשמה תתמקם ביתר נוחות בתוך הגוף. ולא הערך שלו, אלא הגישור.

כי הנשמה עצמה לא משתנה, היא נשארת יהלום צפון, שתמיד יש לו משמעות. הרי שיהודי לא צריך להיות משהו בעצמו בשביל להיות שווה, רק להיות כלי, רק להתאמץ בגילוי האור של הנשמה העלולה להסתתר.

"השפל עצמך וינשאך המקום"²⁰, אם שפלות היא מעלה וערך, איך יכול להיות שהפרס עליה הוא

"וינשאך?" איך יכול שהדרך לשכנע אדם בערך כלשהו - כוללת תגמול הפוך לו?

כאילו, זה כמו לחנך ילד לאכול בריא - תאכל הרבה בריא, נביא לך הרבה שוקולד...

הטענה כאן היא בעצם ששיפלות היא מעלה וערך. אם כן, נשאל שאלה דומה:

כתוב במשלי: "יהללך זר ולא פיך"²¹.

אבל אם להתהלל זה גרוע ואסור, אז יש לכתוב "לא תתהלל, ולא יהללך זר".

ואם להתהלל זה נכון ומהודר, אזי יש לכתוב "תתהלל ויהללך זר". לא?

¹⁸ הרב איתמר שוורץ "דע את עצמך"

¹⁹ שמות ל' ב'

²⁰ איגרת הרמב"ן

משלי כ"ז ב' ²¹

מה פשר "יהללך זר ולא פייך"?

אבל הנחת היסוד היא שגויה, כי התהללות אינה דבר רע או טוב באופן שרירותי.

יש התהללות רעה ויש התהללות טובה!

התהללות שאני מהלל את עצמי היא גרועה, והתהללות שהשני מהלל אותי היא טובה.

כך בדיוק ב: "השפל עצמך וינשאך המקום"

אם יש ערך בשפלות, למה התגמול הוא רוממות?

כי הערך בשפלות והגרוע בהתנשאות, זה באדם מול עצמו, אבל אין רע בלהיות נישא, יש התנשאות רעה.

כמו שכשאנשים מתקשרים ביניהם, רצוי מאוד שתהיה ביניהם הערכה הדדית.

אז לכאורה, למה שדיבורו של כל אחד יהיה במגמה לעזור לשני בנושא, בכוונה להרשים ולעורר

הערכה?

הרי נגיע לאותה תוצאה!

אבל ודאי שלא תהיה פה תקשורת בריאה במיוחד, כי זו צורה לא נכונה של הערכה הדדית, לא שהערכה

הדדית היא טובה או רעה.

אבל אם מחשבתו של כל אחד תתמקד בדברי השני, ובמחשבות הערכה אליו, הדיבור יהיה נכון

ותקשורתי ביותר.

רבותינו כבר התעסקו בסוגיה עצומה זו :

מסופר בגמרא²² שרבי שלח לרב יוסף - רבו שאלה - וענה לו רב יוסף על שאלתו שלא ממין העניין. כשראה רבא את התשובה אמר לרב יוסף שאינו צריך לו, שהבין כבר את מה שענה עליו. והקפיד רב יוסף.

בערב יום כיפור, הגיע רבא לפייס לרב יוסף, וכשראה שמוזגים לו כוס של יין, ביקש לעשות זאת בעצמו, וכשהגישו לפני רב יוסף (שהיה סומא), הרגיש שיש ביין טעם המזיגה של רבא, ואמר לו כן על מה שנעשה עמו :

"מאי דכתיב: ומדבר מתנה וממתנה נחליאל ומנחליאל במות? כיון שעושה אדם את עצמו כמדבר שהוא מופקר לכל - תורה ניתנה לו במתנה, שנאמר: ומדבר מתנה, וכיון שניתנה לו במתנה נחלו אל, שנאמר: וממתנה נחליאל, וכיון שנחלו אל עולה לגדולה, שנאמר: ומנחליאל במות, ואם הגביה עצמו - הקדוש ברוך הוא משפילו, שנאמר: ומבמות הגיא, ולא עוד, אלא ששוקעין אותו בקרקע, שנאמר: ונשקפה על פני הישימון, ואם חוזר בו - הקדוש ברוך הוא מגביהו, [דף נה עמוד ב] שנאמר: כל גיא ינשא."

היתה זו תוכחה עבור רבא על תגובתו לתשובת רבו, שלא נבעה ממקום של ענווה וידיעת מקומו.²³

מהי התוכחה?

²² תלמוד בבלי מסכת נדרים דף נה עמוד א - ב
²³ ר"ן שם

רב יוסף מתייחס לסוגיית ההתנשאות עם כל ההסתעפות שלה, שאחרי שינשאו המקום, לכאורה עלול להגיע לגאווה עצמית, ולא לנישוא ורוממות של הקב"ה, ואכן, לו יכשל בכך האדם, אזי "ומבמות הגיא" - הקב"ה משפילו, וכן הלאה, אם חוזר בו הקב"ה מגביהו. כלומר, הרוממות הראויה עומדת על חוד הזווית, אבל כך נראית העבודה, בדיוק ובמחשבה תמידית, בכל פעם שתהיה שם נימה אישית של התרוממות, הקב"ה יראה לך את מקומך.

תשובה יפה נוספת לפסוק הזה אומרת כך :

הפסוק אומר "השפל עצמך" -תתנהג לפניי בענווה ותבטל לפני.

ואז "ינשאך המקום", אני אשא אותך ואשמור עליך.

הרמח"ל כותב שהחכמה היא המביאה ביותר את האדם לידי גאווה - "הנה החכמה, היא המביאה יותר את האדם לידי התנשאות וגאווה", אך בהמשך הוא כותב שככל שאדם יותר קרוב לסכלות כך הוא קרוב יותר לגאווה. "כי תראה שאין הגאווה מצויה יותר אלא במי שסכל יותר...".
איך שתי האמירות האלה מתיישבות ביחד?

נביא את לשונו במסילת ישרים:

בבאור הענווה :

"הנה החכמה, היא המביאה יותר את האדם לידי התנשאות וגאווה, לפי שהיא כבר נעלה באדם עצמו, בחלק הנכבד שלו, דהיינו השכל"...

ובדרכי קניית הענווה:

"בראש כל המפסידים היא הסכלות ומיעוט הידיעה האמיתית, כי תראה שאין הגאווה נמצאת אלא במי שסכל יותר. ורז"ל אמרו²⁴: סימן לגסות הרוח עניות התורה. וכן אמרו²⁵: סימן דלא ידע כלום שבוחי. ואמרו עוד²⁶: אסתרא בלגינא קיש קיש קריא. עוד אמרו²⁷: שאלו לאלני סרק מפני מה קולכם נשמע? אמרו הלואי יהיה קולנו נשמע ונזכר. וכבר ראינו שמה שהיא מובחר שבכל האדם היה עניו מכל האדם..."

הטענה כאן איך ייתכן שדבר והיפוכו יביאו לגאווה. כלומר איך ייתכן שמאמר אחד של הרמח"ל מביא את החכמה כ-"מביאה יותר את האדם לידי התנשאות וגאווה" מאמר שני מביא את הסכלות כ-"ראש כל המפסידים".

נקשה קושיה עצומה עוד יותר.

כיצד ייתכן שאדם יענש על טיפשותו, האם אדם נכה ייתן את הדין על שלא רץ לקיים מצוות? ובכלל, עצם העובדה שהוא טיפש היא עונש גם ככה...

לכאורה ניתן לומר, שהסכלות והחכמה שכאן, אין הם הפכים.

²⁴ סנהדרין כ"ד

²⁵ זהר בלק

²⁶ ב"מ פ"ה

²⁷ ב"ר פ"ט

שהחכמה המדוברת בתחילת השער היא חכמה שהיא מתנת שמיים, מהירות המחשבה, מוח חריף, אינטליגנציא בלע"ז. והסכלות המוזכרת בדרכי הקניה אינה מנת משכל נמוכה גרידא, כי אם עצלות לגשת אל השוכן בראש האדם, חוסר התבוננות.

ונראה מהאחרות צדיקים בהקדמה שכך הדבר – כי הצדיק צריך להכיר הטוב והרע וכל המידות, וצריך להסתכל ולהתבונן בהן כראוי, ולהיות טורח בגופו ובחכמתו לעזוב הטיפשות ולאחוז בתבונה, ולהסיר תערובות הסיגים ממנו, ואז תהיה נשמתו צרופה ומזוקקה לאלוקים.

כיצד יכול לטרוח בחכמתו לעזוב הטיפשות? טיפשות היא מידה, היא אינה נתון.

כמו שאומר הרמב"ן על אריסטו²⁸:

”כי היינו צריכים לחסום פי המתחכמים בטבע הנמשכים אחרי היוני אשר הכחיש כל דבר זולתי המורגש לו, והגיס דעתו לחשוב הוא ותלמידיו הרשעים, כי כל ענין שלא השיג אליו הוא בסברתו איננו אמת”

מיהו טיפש? זה שאינו מודה שאינו יודע!

זה שחושב שמעבר להשגה שלו אין דבר, ובזה, היה אריסטו טיפש מטופש, ולכן - הגיס דעתו!

יאהז האדם אפוא במידת החכמה, ואז יוכל לעבוד כראוי על עצמו ומידותיו.

ועל הקושיה כיצד דבר והפכו - החכמה ומידת הסכלות מביאים את האדם לאותו הדבר, אין זו סתירה, למה לא יכול להיות שחכמה יכולה בקלות להביא את האדם לגאווה בה, ומצד שני היא הראשונה שיכולה לחלץ אותו משם?

לסיכום הענין, סכלות אינה נכות, היא דבר בר שינוי, והאחזות בה, כמו גם ייחוס החכמה לאדם שקיבל אותה - עלולה להביא לגאווה חסרת בסיס. מנגד, התבוננות וחכמה ישרה יביאו את האדם להבנה במיעוט ערכו.

לסיום:

”אמר רבי יהושע בן לוי²⁹:

בשעה שירד משה מלפני הקדוש ברוך הוא, בא שטן ואמר לפניו: רבונו של עולם, תורה היכן היא? אמר לו: נתתיה לארץ.

הלך אצל ארץ, אמר לה: תורה היכן היא? אמרה לו: ”אלוקים הביך דרכה והוא ידע את מקומה.”

הלך אצל ים ואמר לו: אין עמדי.

הלך אצל תהום, אמר לו: אין בי, שנאמר: ”תהום אמר לא בי היא וים אמר אין עמדי, אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה.”

חזר ואמר לפני הקדוש ברוך הוא: ”רבונו של עולם, חיפשתי בכל הארץ ולא מצאתיה.” אמר לו: ”לך אצל בן עמרם.”

הלך אצל משה, אמר לו: ”תורה שנתן לך הקדוש ברוך הוא היכן היא?” אמר לו: ”וכי מה אני

²⁸ רמב"ן ויקרא אחרי מות טז ח

²⁹ תלמוד בבלי מסכת שבת פט א

שנתן לי הקדוש ברוך הוא תורה?"

אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: "משה, בדאי אתה?"
אמר לפניו: "רבונו של עולם, חמורה גנוזה יש לך שאתה משתעשע בה בכל יום. אני אחזיק טובה לעצמי?"
אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: "הואיל ומיעטת עצמך - תקרא על שמך, שנאמר "זכרו תורת משה עבדי"

היסוד העצום הטמון פה הוא נפלא:

משה רבינו, אב הנביאים, שקיבל את התורה מאת ה' "פה אל פה אדבר בו ומראה ולא בחידת"³⁰,
עונה לשאלת השטן בצורה שתומה, מה היסוד שעומד מאחורי דבריו?
אחרי תשובת הארץ, שאומרת "אלוקים הבין את דרכה והוא ידע את מקומה", התשובה היא בעצם,
מה הקשר בין נבראים לתורה? מה יש לך לחפש פה?
ואחרי שעונים הים והתהום, האבדון והמוות: "תהום אמר לא בי היא, וים אמר אין עמדי, אבדון ומוות אמרו באזינו שמענו שמעה."
מה אתה שואל ליצורים כזו שאלה, איך ייתכן שהתורה תשכון כאן?
אין לנברא יכולת להיות בעלים של החמדה הגנוזה הזו!
מ"ר, ממשיך את צורת התשובה של כל הבריאה, ועונה - "וכי מי אני שנתן לי הקב"ה תורה".
וכי יכול להיות שהתורה שייכת לקרוצי חומר?
התמיהה ממשיכה להתקיים, התורה אינה שייכת לנבראים!
מובן לו, שאם הקב"ה נתן לעם ישראל את הזכות להציץ בתורה, אזי, וכי "נתן לי הקב"ה תורה"-
היא שוכנת אצלי? אני הבעלים שלה?
אנחנו כל כך קטנים, וכל כך גדולים מול הזכות הבלתי מובנת הזו, אבל, התורה שייכת לנו? כל מבט חטוף שאנחנו זוכים להעיף בה הוא זכות עצומה לאין שיעור!
ומשה רבינו, שהשכיל להבין את מקומו בסיפור הזה, זכה להיכלל בשמה.
מי שזוכה לגשת אל התורה ואל מקומו בעולם בחרדת קודש של הודאה והתפעמות, זוכה להיות שייד לתורת האלוקים.

"כי מצוות סוכה לצאת מדירתו לחסות בצל ה' יתברך. ואנחנו כמו אורחים בביתו של ה' יתברך"³¹
אנחנו אורחים בעולם הזה, וכל יחס של הקב"ה אלינו הוא בבחינת "מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו"³², כה מופלא ובלתי נתפס.

"הואיל ומיעטת עצמך - תקרא על שמך, שנאמר "זכרו תורת משה עבדי" ... מיעוט כה מתבקש..."

³⁰ במדבר י"ב ח'

³¹ שפת אמת - סוכות

³² תהילים ח' ה'

ביבליוגרפיה:

רמח"ל במסילת ישרים שער הענווה.

ארחות צדיקים הקדמה, שער הענווה.

קונטרס רבי חיים קוק.

המספיק לעובדי ה' פרק הענוה ד - ה והענוה הפנימית.

איגרת הרמב"ן.

רבי אליהו לופיאן.